

Bij de foto: Jo Kapteyn in zijn Rotterdamse appartement met de koffer van K. Schilder. Lees verder op bladzijde 3.

nr. 63, december 2025

IN DIT NUMMER:

De koffer van K. Schilder
Vrijmaking en verzet in Limburg
‘Verboden voor Joden’ in Kampen

...adcetera

*...adcetera is een uitgave van het Archief-
en Documentatiecentrum van de
Nederlandse Gereformeerde Kerken*

colofon

*...adcetera is een uitgave
van het Archief- en*

*Documentatiecentrum
van de Nederlandse
Gereformeerde Kerken.*

Broederweg 16,

8261 GT Kampen.

Telefoon 038-4471730

E-mail info@

adckampen.nl

Website www.

adckampen.nl

Druk: drukkerij

De Bunschoter,

Bunschoten-

Spakenburg

Ontwerp:

Peter Dees, Zwolle

Ten geleide

Het Archief- en Documentatiecentrum (ADC) staat voor de grootste verandering in zijn geschiedenis sinds het in 1993 zijn deuren opende aan Broederweg 16 te Kampen. Het archief en de kantoor-inventaris zijn de afgelopen periode gereed gemaakt voor de verhuizing in januari naar het bibliotheekgebouw van de Theologische Universiteit aan de Wittevrouwenstraat in Utrecht. Daar zijn een archiefkluis, een werkplek voor de archivaris en een studiezaal ingericht. Het pand in Kampen staat te koop en alle overtollig materiaal en meubilair krijgt een andere bestemming. Na 33 jaren in Kampen wacht in Utrecht een nieuw begin.

Zeven al dan niet tijdelijke archivariissen en bureaubeheerders hebben in deze jaren op het ADC gewerkt. Momenteel is deze positie vacant. De laatste archivaris, Mirjam Hofman, heeft afgelopen zomer en nieuwe betrekking gevonden op het terrein van de archiefzorg bij de gemeente Zwolle. Zij was vanaf begin 2020 in dienst van het ADC en heeft onder meer de merkwaardige periode van de lockdowns doorstaan. Vanaf deze plaats bedanken we Mirjam hartelijk voor de nauwkeurigheid en ernst waarmee zij zich van haar taak heeft gekweten.

Besloten is afgelopen zomer niet onmiddellijk een nieuwe archivaris te werven, maar daarmee te wachten tot het ADC aan de nieuwe fase in zijn geschiedenis begint. In dit interim heeft theologie-studente Margretha Kamerman met voortvarendheid en praktische zin in deeltijd de verhuizing voorbereid, samen met vaste vrijwilliger Ab van Langevelde. Beiden komt hulde toe voor de inzet en blijmoedigheid waarmee dit werk is uitgevoerd. Margretha Kamerman blijft tot en met de verhuizing aan het ADC verbonden, om zich daarna weer geheel op haar studie te richten.

Naast de archivariissen zijn er in de afgelopen decennia een dozijn vrijwilligers actief geweest op het ADC. Van hen nemen we in deze decembermaand op gepaste wijze afscheid. We danken hen voor het archiverwerk en de hand- en spandiensten die ze verrichtten. Een archiefinstelling zonder vrijwilligers is niet goed denkbaar. We zullen in Utrecht proberen nieuwe vrijwilligers te vinden; alleen Ab van Langevelde blijft ook in Utrecht aan het ADC verbonden.

We wensen u allen een gezegend 2026 en hopen u volgend jaar, als rondneuzende bezoeker of doelgerichte onderzoeker op de nieuwe locatie in Utrecht te mogen begroeten. ¶

In ons vorige nummer van de Adcetera (nr. 62, juni 2025) vertelden wij over de werkzaamheden, die verricht moesten worden ten behoeve van de verhuizing van de collectie van het ADC naar Utrecht, waar deze instelling geïntegreerd wordt in de Theologische Universiteit aldaar. Inmiddels staat de inhoud van onze kluisruimte geheel geordend klaar voor de verhuizing begin volgend jaar.

De koffer van K. Schilder

Aan het eind van het bewuste artikel stelden wij een koffer van K. Schilder – onderdeel van de collectie van het ADC – ter beschikking aan de belangstellende persoon met de ‘leukste verzoektekst’. Wij gingen ervan uit dat niemand nog behoefte had aan zo’n ouderwetse grote koffer, ook niet als deze ooit van K. Schilder was. Want wie weet nog wie dát was? In elk geval verwachtten wij geen mailbox vol met al dan niet leuke verzoekteksten. Er kwam maar één uitgebreid verzoek binnen met een tekst, die ons raakte. Het verzoek kwam uit Rotterdam en wel van de vitale tachtiger Jo Kapteyn, gepensioneerd arts, de jongste zoon van ds. Jo Kapteyn uit Groningen, de eerste Nederlandse gereformeerde predikant, die stierf door toedoen van de nazi’s, op 8 augustus 1942 en wel in Dachau.

Jo Kapteyn vertelde waarom hij de koffer zo graag wilde hebben. Na het sterven van zijn vader, die hij nooit bewust heeft gekend, kwam K. Schilder in 1944, in de tijd van de Vrijmaking, een tijdje bij

zijn moeder en de drie kinderen in huis, omdat hij op een gegeven moment door de spoorwegstaking en de krijgshandelingen tegen het eind van de oorlog niet meer naar huis kon in Kampen. Vanuit Groningen organiseerde Schilder vervolgens de Vrijmaking in het Groninger land. Ook preekte hij veel in de regio. De kleine Jo ging regelmatig met hem mee. ’s Avonds las Schilder hem voor, vertelde zelfverzonnen verhaaltjes en bracht hem naar bed. Met andere woorden, Schilder deed voor Jo wat Kapteyns vader niet meer kon doen. Vandaar dat Jo Kapteyn junior levenslang een sterke band ervoer met Schilder.

We besloten ogenblikkelijk de koffer van K. Schilder aan hem te geven en die zelfs vanuit Kampen naar Rotterdam te brengen. Vrijwilliger Ab van Langevelde reisde met de grote klassieke koffer in de trein zuidwestwaarts, een bezienswaardigheid in een wereld van *trendy* kunststofkoffertjes. Jo Kapteyn stond al te wachten op station Rotterdam-

Alexander. Er volgden die middag veel verhalen, die niet zonder emotie werden verteld en beluisterd. Enkele jaren terug werd de nagedachtenis van ds. Kapteyn samen met die van andere predikanten en een theologisch student, die in de oorlog waren omgekomen, geëerd met een plaquette in het gebouw van de Theologische Universiteit, die toen nog in Kampen gevestigd was; de plaquette hangt inmiddels in het Utrechtse universiteitsgebouw.

Die gedenkwaardige middag in Rotterdam, toen de koffer al in het appartement van dokter Kapteyn stond, werd duidelijk hoeveel leed er ook bij volgende generaties bestaat door toedoen van het naziregime. Naast de aandacht voor de moed van ds. Kapteyn en het leed door zijn vroegtijdige dood, was er gelukkig ook ruimte voor humor en gezelligheid. Jo Kapteyn trakteerde op een heerlijke maaltijd in een Argentijns restaurant aan de oever van de Maas. Zijn gemeentepredikant Bart van Egmond – afgestudeerd en gepromoveerd in Kampen – en zijn vrouw Yvonne vergezelden ons.

Zo ging Ab met een lege koffer naar Rotterdam om terug te keren met een spreekwoordelijke koffer vol verhalen en een goed gevulde maag. Overigens maakten wij in ons vorige nummer van de *ADCetera* een foutje. De bewuste koffer was inderdaad van K. Schilder maar het was niet de koffer, waarmee hij zijn boeken op de fiets transporteerde naar de collegezaal. Die was – zo bleek uit nader onderzoek – toch echt een slagje kleiner. Zo is dat storende foutje bij deze rechtgezet. In een archief moet je precies zijn, of je nu in Kampen of in Utrecht bent gevestigd. ¶

Dominee in oorlogstijd

Als nummer 47 in de AD Chartasreeks is verschenen: Anne Schipper, *Dominee in oorlogstijd. Ds H.R. de Jong 1911-1945*. Over ds. H.R. de Jong (20 oktober 1911, Heeg - 12 februari 1945, Haarlem) was weinig bekend. De woorden die hij vlak voor zijn executie als een laatste adieu aan zijn vrouw Joop Wiersma op een envelop krabbelde, hebben echter dui-zenden ontroerd: 'Lieve Joop. Dank voor al je liefde. God zij je nabij. Tot weerziens bij Jezus. Je Henk. Je Henk.'

Deze (verzets)biografie brengt zijn korte leven in kaart. Zowel zijn jaren in Heeg, Amsterdam en Leeuwarden voor de Tweede Wereldoorlog, als de periode tijdens de Duitse bezetting in Venlo en Amsterdam worden beschreven. Als gereformeerd predikant zat hij via de Landelijke Onderduikorganisatie (LO) van Frits de Zwerper (ds. F. Slomp) en H.T. Kuipers-Rietberg diep in het Limburgse verzet en werkte samen met rooms-katholieke geestelijken en leken. Henk de Jong hielp (Joodse) vluchtelingen, regelde duikadressen, persoonsbewijzen, geld en distributiebescheiden. Naast het verspreiden van de illegale bladen *Vrij Nederland* en *Trouw* was hij ook betrokken bij het redden en onderduiken van kinderen via de organisatie *Naamloze Vennootschap*.

Op 5 maart 1944 ontsnapte hij op miraculeuze wijze aan een Duitse overval op zijn pastorie en vluchtte naar Amsterdam. Hier was hij werkzaam voor de LO, de Persoonsbewijzen Centrale, het Nationaal Steun Fonds (NSF), dat het

verzet financierde, Trouw en het Landelijk Werkcomité der Illegaliteit. 'Henk de Dominé' groeide uit tot geestelijk leider van de Trouw-groep. Op 27 januari 1945 werd hij alsnog gearresteerd en twee weken later met zeven andere *Todeskandidaten* in Haarlem gefusilleerd, onder wie de voorman van het NSF, de bankier Walraven van Hall.

Op donderdagmiddag 12 februari vindt er aan de Theologische Universiteit Utrecht een symposium plaats over dit boek. Nadere informatie en aanmelding: info@adckampen.nl. ¶

Vrijmaking en verzet in Limburg

Ds. Henk de Jong te Venlo zat in het verzet ten tijde van de Vrijmaking van 1944. G.C. Berkouwer schreef in zijn autobiografie over de strijd en scheuring in de Gereformeerde Kerken in oorlogstijd: 'Als ik aan die periode terugdenk overvalt me de gedachte, dat we in die tijd als het ware in twee werelden leefden. Daar was die ene wereld, die elke dag op ons af kwam door de oorlogstijd en de bezetting en al de vragen die daarop werden opgeroepen; en daarnaast was er de kerkelijke strijd, het vergaderen, het spreken over verbond en doop, het maken van rapporten, alsof er niets gebeurd was, alsof die andere wereld niet bestond.' In de geschiedschrijving over het verzet in Limburg in de Tweede Wereldoorlog wordt dit beeld bevestigd: 'Door het schisma binnen de Gereformeerde Ker-

ken rond prof. dr. Klaas Schilder in 1944 werden de gereformeerde helpers wel kerkelijk verdeeld, maar dit verminderde hun gezamenlijke inzet voor de Joodse onderduikers niet.'

Henk de Jong, de Venlose predikant die de ontknoping van de kerkelijke crisis meemaakte tijdens zijn Amsterdamse onderduik- en verzetsperiode, bleef tot aan 1945 met gevaar voor eigen leven preken in de Gereformeerde Kerken. Hij is niet met de Vrijmaking van K. Schilder meegegaan. Zijn oudere zus Tine de Jong uit Groningen zou zich wel bij de Vrijmaking voegen, waardoor het schisma ook doorwerkte in hun gezin. Ook in de kerkenraadsnotulen van de Gereformeerde Kerk te Venlo keerde de discussie over de schorsing en afzetting van Schilder terug. De kerkenraadsleden handelden in de geest van hun ondergedoken predikant en bleven met de kerk binnen het eigen kerkverband. De predikant van de Gereformeerde Kerk te Treebeek, de op 16 januari 1944 in het bijzijn van zijn naaste collega De Jong aldaar bevestigde W.G. Visser, stond sterk onder invloed van Schilder en werd al na een half jaar (op 5 september 1944) door de kerkenraad, die zich conformeerde aan de besluiten van de generale synode, geschorst 'vanwege het aanrichten van tweedracht en openbare scheurmaking'. Met de Vrijmaking aldaar gingen ruim 100 van de bijna 1.100 kerkleden mee, die zich op 12 november 1944 organiseerden als de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) te Treebeek. ¶

‘Verboden voor Joden’ in Kampen

Via ds. Tjitze Kuipers (1936-2023) kwam het ADC in het bezit van een bordje ‘Verboden voor Joden’, dat in de Tweede Wereldoorlog in het plantsoen in Kampen had gehangen. Kuipers was een collectioneur, vooral bekend van zijn bibliografie van Abraham Kuiper. Maar ook over de oorlog verzamelde hij veel materiaal. Omdat dit bordje meer tot de geschiedenis van Kampen dan tot die van de Gereformeerde Kerken behoorde, heeft het ADC dit bordje overgedragen aan het Stadsarchief Kampen.

Bordjes met de tekst ‘Joden niet gewenst’ hadden vanaf het begin van de oorlog de bedoeling, in cafés, restaurants en hotels een scheiding aan te brengen tussen Joden en niet-Joden. In de eerste maanden van 1942 gelastte de bezetter dat bordjes met de tekst ‘Verboden voor Joden’ op nog veel meer plaatsen werden aangebracht waar aan Joden de toegang verboden was. De isoleringsmaatregelen voor Joden die in de herfst van 1941 publiek gemaakt waren, vergden een veel algemener invoering: bij parken en plantsoenen, bij bibliotheken, musea, bioscopen, schouwburgen en concertzalen, bij hotels en pensions, enzovoort, enzovoort - en ook bij verenigingslokaliteiten, zo schrijft L. de Jong in zijn grote geschiedwerk over de oorlog.

Vanaf begin 1941 verschenen ook her en der in Kampen bordjes ‘Verboden voor Joden’. De ruim dertig Joden in Kampen mocht niet meer in cafés zijn, niet naar

de bioscoop gaan en niet in het plantsoen komen. Deze bordjes speelden ook een rol in de kring van de Gereformeerde Kerk te Kampen. Haar predikant J. de Waard raakte in gevangenschap omdat hij de door de politie geplaatste bordjes ‘Verboden voor Joden’ had verwijderd uit de vergaderruimten van de Gereformeerde kerk te Kampen – te denken valt aan ‘Ons Gebouw’ naast de Nieuwe Kerk aan de Broederweg. De Waard had geregeld gewaarschuwd tegen het nationaal-socialisme als levensbeschouwing, en tegen nationaalsocialistische instellingen als de Arbeidsdienst en de Winterhulp, schrijft Jan Ridderbos in zijn boek *Predikanten in de frontlinie* (AD Chartasreeks 26, 2015). De Waard had in de kerkdienst van 31 augustus 1941 (de verjaardag van koningin Wilhelmina) in de Westerkerk te Kampen het Wilhelmus laten zingen. Verder had hij opgeroepen tot verzet in de strijd voor christelijk onderwijs en geregeld te bidden voor de terugkeer van de koningin. En hij had dus eigenhandig de door de Kamper politie geplaatste bordjes ‘Verboden voor Joden’ verwijderd in vergader- en verenigingsgebouwen. De Waard werd gearresteerd en verbleef van 5 tot 15 maart 1942 in het Zwolse Huis van Bewaring, van 15 maart tot 5 mei in het Oranjehotel en van 5 mei tot 18 december in het kamp Amersfoort. Vermoedelijk kwam hij vrij dankzij een interventie van de Kampense wijnhandelaar J.W. Siebrand. Begin jaren zeventig kocht de Theologische Universiteit zijn complex op en bouwde daar de universiteitsbibliotheek.

Wat het effect van De Waards houding op de Kamper gereformeerden was is moeilijk na te gaan, maar feit is dat deze bordjes regelmatig verdwenen. Op 25

Aanwinsten

Archief-ds. J. Groen
Documentatie inzake de Gereformeerde Kerk in Boerakker,
Documentatie inzake de Gereformeerde Kerk in Kampen-Noord
Documentatie inzake predikanten van ds. A. Kastelein

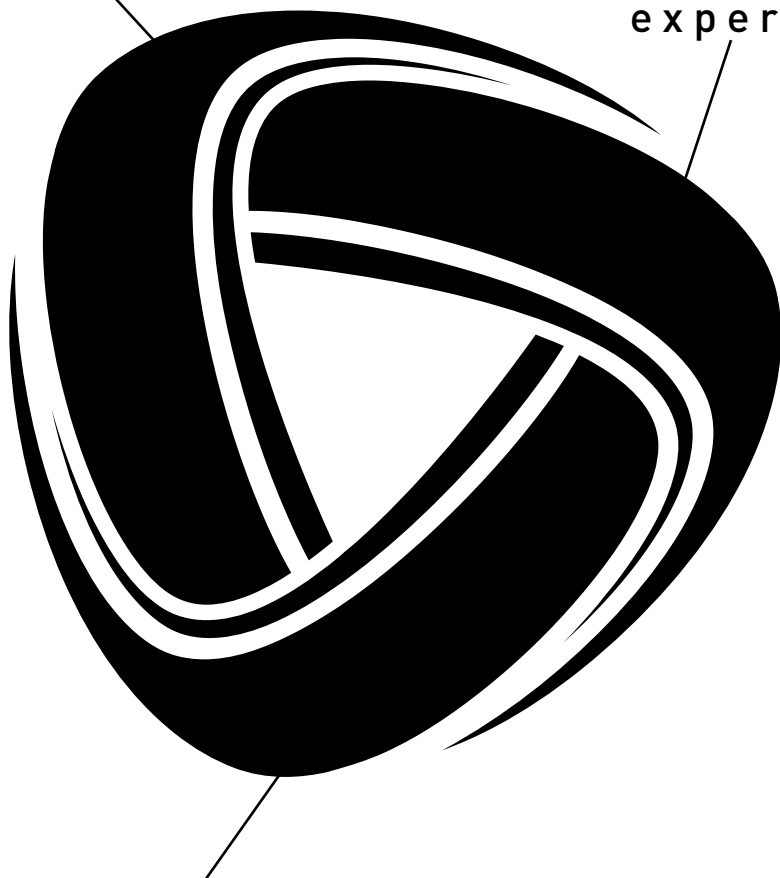
mei 1942 werd daarom op bevel van de Duitse autoriteiten burgerbewaking ingesteld bij de bordjes 'Verboden voor Joden' in de plantsoenen en bij de Celles- en Broederpoort. Mannelijke burgers moesten gedwongen dag en nacht wachtlopen, 'wijl voor de zoveelste maal de bordjes "Verboden voor Joden" bij de ingangen der stadsplantsoenen zijn vernield', meldt L. de Jong.

Een van de burgers die er 's nachts moest wachtlopen was K. Schilder. Het is in zekere zin zijn redding geweest. Nadat hij in de nacht van zondag 12 op maandag 13 juli 1942 wacht had gelopen was hij vroeg in de ochtend naar bed gegaan. Toen diezelfde maandagochtend een Duitse auto voor zijn huis aan Vloeddijk 101 stopte om hem te arresteren, sliepen de bewoners door de bel heen. Andere Kampenaren werden die ochtend wel gearresteerd.

De bezettende autoriteiten hadden Schilder al langer op de korrel. Eerder dat jaar was politieagent Piet Kapenga, tevens gereformeerd ouderling, door zijn korpschef onder druk gezet om Schilder op te sporen en te arresteren, schrijft Peter Sierksma in zijn boek over zijn grootvader Kapenga. Hij baseert zich hiervoor op een brief die Kapenga hierover op 12 augustus 1946 aan Schilder schreef. Volgens Kapenga's dochter Elly is het haar vader geweest die Schilder die maandag gewaarschuwd heeft onder te duiken. Via de boot naar Amsterdam ontsnapte deze hoogleraar die dag aan arrestatie en keerde eerst na de bevrijding weer in Kampen terug. ¶

Uw doel
Uw wens

Onze
expertise

Het resultaat
hoogwaardige communicatie

DE BUNSCHOTER
SAMEN COMMUNICEREN